

Володимир Гайдар
Аспірант кафедри Архітектури та реставрації
Національного університету "Львівська політехніка"
e-mail: gvgart@gmail.com
orcid: 0000-0002-1652-8104

МІСЦЕ ВТРАЧЕНОЇ АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНОЇ СПАДЩИНИ У СУЧАСНОМУ СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ

THE PLACE OF THE LOST ARCHITECTURAL AND URBAN PLANNING HERITAGE IN THE MODERN ENVIRONMENT OF UKRAINIAN CITIES

© Гайдар В. Г. 2024

У дослідженні розглянуто проблему представлення втраченої архітектурно-містобудівної спадщини у сучасному середовищі українських міст. На даний час в наших історичних містах маємо значну кількість втрачених цінних архітектурних споруд та комплексів, які не відомі суспільству. Це унікальні об'єкти, які мали історичну, містобудівну, науково-реставраційну цінність, їх місце та роль у об'ємно-просторовій структурі міст часто була ключовою. Сьогодні цих об'єктів критично не вистачає для формування цілісної картини сприйняття історичного середовища.

На прикладі втраченої сакральної споруди – греко-католицької церкви XVII ст. у історичному місті Івано-Франківську подано варіант символічного ознакування втраченого цінного об'єкту. Розроблений та втілений у життя проект "Сквер із пам'ятним знаком на честь першої української церкви Святого Воскресіння (XVII ст.) у м. Івано-Франківську" - це композиція об'ємно-просторового символічного ознакування української церкви, яка допомагає сформуванню цілісної картини сприйняття архітектурно-містобудівної спадщини міста. Об'єкт розташований у сформованому історичному середовищі, вдало доповнює його та символізує українську спадщину минулого.

Ключові слова: архітектурно-містобудівна спадщина, символічне ознакування, збереження, історичне середовище, втрачена спадщина.

Постановка проблеми

Українські історичні міста та населені місця у переважній більшості мають складну історію, яка відображена у багатошаровій архітектурно-містобудівній спадщині. На даний час, у більшості випадків, міста та комплекси мають змінений первісний образ та статус, а цінні пам'яткові об'єкти, які формували середовище історичних центрів та ареалів – не збережені взагалі або суттєво змінений їх первісний вигляд, часто вони знаходяться у незадовільному стані, або доведені до руйнації. Тобто, вагома частина ключових історичних об'єктів, які первісно формували об'ємно-просторову структуру міст та комплексів є не відомими для суспільства. Часто головна ідея, задум, який був закладений при формуванні міських структур частково або повністю втрачені чи знівельовані за рахунок дисгармонійних трансформацій, які були проведені впродовж існування та розвитку міст та комплексів. В результаті історичне середовище сьогодні сприймається не так як було первісно задумано творцями міст. Здебільшого саме втрачені складові історичних міст містили в собі вагому національну, культурно-мистецьку, архітектурно-історичну цінність (Поливач, 2012; Прибега, 2004; Тимофієнко, 2004). Такі об'єкти як замки, палаци, фортеці, сакральні, громадські, рекреаційні, резиденційні комплекси, формували національну ідентичність та були матеріальними символами цілого українського народу. На даний час важливим є визначення ролі та місця втраченої спадщини у сучасному

середовищі та пошук шляхів її представлення за допомогою сучасних методів та технологій (Жовква, 2019; Кондель-Пермінова, 2008; Методологія..., 2022; Могитич, 1996).

Мета статті

Запропонувати варіанти представлення втраченої архітектурно-містобудівної спадщини у сучасному міському середовищі.

Виклад основного матеріалу

Зміни в історичному середовищі міст відбувались в основному трьома шляхами: 1. на місці втраченої історичної забудови з'являлись нові об'єкти, які гармонійно доповнювали середовище; 2. історична забудова втрачалась, а на її місці з'являлась нова сучасніша забудова, яка не зовсім вписувалась у сформоване до того часу середовище; 3. місце втраченої цінної історичної забудови залишалось вільним. У перших двох випадках, очевидно, зміни у сформованому середовищі є дуже складними, трудомісткими. Мало реальною є заміна існуючої дисгармонійної споруди на місці втраченої пам'ятки, якою би значною не була її цінність. У випадку коли місце пам'ятки у середовищі вільне, можливим є проведення заходів з її відтворення, трасування чи символічного ознакування. Для прийняття рішення як саме представити втрачену пам'ятку, комплекс чи частину містобудівного утворення необхідно провести комплексне дослідження розвитку середовища, розглянувши всі етапи його формування.

У дослідженні пропонуємо розглянути проблему розкриття цінності та представлення втрачених цінних пам'яткових об'єктів на прикладі втраченої цінної сакральної споруди у м. Івано-Франківську. Історичне місто Станіславів (сьогодні Івано-Франківськ) було закладено у XVII ст. за принципами "ідеальних" міст ренесансу, що відображено у його розпланувальній та об'ємно-просторовій структурі (Krawcow, 1981). Середмістя історичного Станіслава складалось із чотирикутної площі Ринок з регулярною приринковою забудовою, яка первісно обмежувалась шестикутником бастионних фортифікацій. Згодом шестикутна в плані територія середмістя була доповнена трапецевидною територією – Палацом родини Потоцьких, які були власниками міста. На період XVII ст. і надалі місто було багатонаціональним, під захистом міських оборонних фортифікацій розташовувались польська, вірменська, єврейська та українська общини. Всі громади були представлені у Станіславі, маючи свої квартали на території середмістя. Також кожна громада мала у місті свою святиню, яка була розташована у їхньому кварталі та була своєрідним національним символом. Надзвичайно важливим фактом є присутність у захищеному середмісті, польського на той час міста, української громади зі своєю святинею. Український квартал розташовувався з південної сторони ринку, поряд з вірменською дільницею, і саме там розташовувалась Греко-католицька дерев'яна церква.

Більшість історичних джерел стосовно існування та місцезнаходження українських церков на території міста Станіслава дають дуже скупу інформацію або зовсім ніякої (Грабовецький, 1999; Полек, 1994; Ważacz, 1858). Очевидно це пов'язане з пропольською політикою в період заснування міста та його подальшого суспільного життя. Але розглянувши найстаріші збережені карти та плани Станіслава можемо робити висновок про те, що українські церкви в місті були впродовж всього його існування. На кількох історичних планах зустрічаємо розташування української церкви у середмісті, це: План Станіславівської фортеці 1760 рр., Фіксаційний план Станіслава 1770 рр., Карта міста Станіслава 1792 р. та ін. (Федунків, 2014) (Рис. 1, 2). Сакральні споруди українського народу знаходились у передмістях та в межах фортеці впродовж всіх етапів розвитку міста (Грабовецький, 1999). Ці споруди були дерев'яними тому, нажаль, вони не збереглись до нашого часу.

Згідно з відомими історичними описами перша українська дерев'яна церква знаходилась у середмісті історичного Станіслава (сьогодні Івано-Франківська) у XVII ст. на українській дільниці, це була руська (українська) церква Воскресіння (Грабовецький, 1999; Ульріх фон Вердум, 1983; Szarlowski, 1887). Ця споруда була центром української греко-католицької громади. Біля церкви на українській дільниці знаходилась парафіяльна школа, згодом – шпиталь, маленьке кладовище.

Орієнтовне первісне місце розташування церкви у XVII ст. згідно з історичними картографічними матеріалами – в межах сучасного кварталу, обмеженого вулицями Вірменською, Крушельницької, Строчених та Мельничука. Сучасний квартал складається з

різночасової периметральної житлової і громадської забудови та сакральної споруди – синагоги Темпелю (кін. XIX ст). Оскільки історична церква Воскресіння (XVII ст.) була дерев'яною, на даний час, не маємо збережених жодних артефактів, які б належали цій споруді та жодних іконографічних матеріалів. Археологічних досліджень до цього часу також не проводилось. Важливим доказом існування та розташування споруди, окрім історичних карт, планів та описів, є віднайдений у XIX ст. під час будівництва синагоги, у цьому місці, наріжний камінь церкви. Цей артефакт зберігався дотепер у Архікатедральному і Митрополичому соборі Святого Воскресіння Івано-Франківської архієпархії УГКЦ (первісно – Єзуїтський костел XVII ст.).

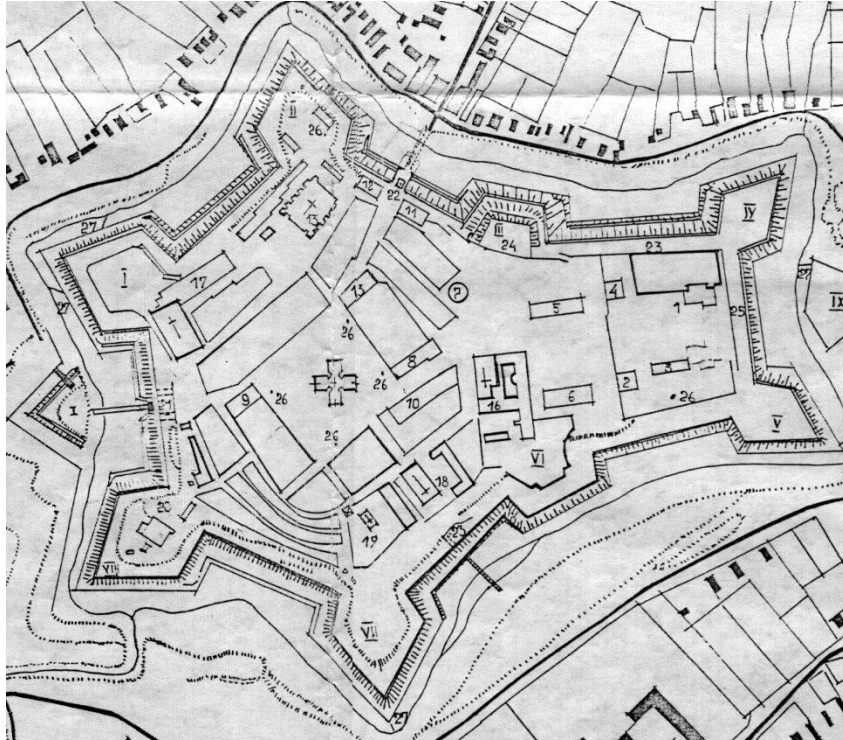

Рис.1. Карта міста Станіславова 1792 р. (фрагмент), на якій під ном. 19 зображено українську греко-католицьку церкву.

Рис.2. План Станіславівської фортеці 1760 рр., (фрагмент), на якій літерою "К" позначено українську греко-католицьку церкву.

На даний час розпланувальна структура середмістя історичного Станіслава є у більшій мірі збережена, а саме: існуючою є площа ринок з історичною спорудою Ратуші та приринковими кварталами, за винятком одного кварталу, в якому розташовувалась єврейська община. Цей квартал був знищений під час 2-ї світової війни. Існуючими є історичні вулиці, площі, історичні сакральні споруди, які походять з первісного етапу розвитку міста – XVII ст. та інші елементи розпланувальної структури міста. Тобто простір історичного середмістя Станіслава дає загальне уявлення про історичний вигляд міста, за винятком декількох перебудованих, або знижених в різні періоди існування міста, кварталів, будівель та споруд.

Втрачена церква Воскресіння (XVII ст.) була повноцінним елементом містобудівної структури міста в XVII ст., центром та доміантним елементом кварталу. Станом на сьогодні, церква могла би суттєво доповнити збережену об'ємно-просторову структуру історичного середмістя Станіслава та вплинути на картину сприйняття архітектурно-містобудівної спадщини міста.

У ситуації коли відомості про об'ємно-просторову структуру сакральної споруди відсутні, відтворення її з метою створення цілісності історичного середмістя є неможливим, а на місці її первісного розташування появились нові елементи містобудівної структури пізніших історичних періодів (у цьому випадку XIX ст.), які теж мають містобудівну, архітектурну та історичну цінність, пропонуємо звернутись до розробленої нами методики символічного середовищного ознакування (Гайдар, 2024).

Для визначення методів та підходів щодо комплексного ознакування споруд та комплексів необхідно проаналізувати цінний історичний об'єкт згідно із запропонованим набором критеріїв: за станом збереженості, за місцем розташування, технічним станом, за функціональним призначенням, категоріями цінності, автентичності, за ступенем дослідження.

Церква Воскресіння за станом збереженості елементів архітектурно-містобудівної спадщини належить до втрачених об'єктів, які не ідентифіковані на місцевості. Сьогодні локалізація первісного місця розташування історичної сакральної споруди це вул. Страчених в межах, або неподалік існуючої там тепер синагоги - Темпелю.

За місцем розташування ця споруда – була розташована в межах історичного середмістя – займала значне, доміантне місце у кварталі. За категоріями цінності вона має історичну, містобудівну, науково-реставраційну цінність. За ступенем дослідження – не досліджена. Її роль у формуванні середовища історичного середмістя була вагомою, оскільки сакральна споруда відіграла роль доміанти поряд із рядовою переважно двоповерховою квартальною забудовою.

Отже роль споруди у минулому та сьогодні з точки зору історичної, архітектурної та містобудівної спадщини була і є вагомою, вона була символом українського народу, української етнічної спільноти у місті. В теперішній час цього об'єкту бракує у об'ємно-просторовій структурі історичного середмістя, як і інформації в сучасному міському середовищі про історичне існування храму, його роль та статус станом на період заснування та на первісних етапах розвитку міста.

В результаті проведеного комплексного дослідження нами запропоновано ідею створення середовищного ознакування втраченої історичної споруди – Греко-католицької церкви у центрі Івано-Франківська. Авторами: архітектором - Гайдаром Володимиром та скульптором - Федорином Степаном розроблено та втілено в життя проект “Сквер із пам'ятним знаком на честь першої української церкви Святого Воскресіння (1670) у м. Івано-Франківську.” Головною ідеєю проекту є створення “невловимого, повітряного” образу споруди, яка існувала колись, і який можливо побачити цілісно тільки під певним кутом зору. Таким рішенням автори не претендують на конкретику, оскільки об'ємно-просторовий вигляд церкви є невідомий, а спонукають глядачів до роздумів та асоціативного, образного мислення.

Проектом передбачений комплексний благоустрій трапецевидного скверу, композиція якого розвинута навколо центрального елемента – пам'ятного знака на честь історичної сакральної споруди та доповнена газонами, доріжками, лавками (Рис. 3). Також до складу проекту входять інші елементи – інсталяція із бронзовою копією знайденого наріжного каменя церкви Воскресіння із скляною інформаційною таблицею та металева стелла із дзвонами. Головним елементом у проекті є композиція об'ємно-просторового символічного ознакування української церкви. Розроблена та розташована у скверіку об'ємно-просторова символічна композиція відображає контражурний силует традиційної дерев'яної гуцульської церкви,

фактично це збірний образ відомих у регіоні народних дерев'яних сакральних споруд. Композиція виконана із монолітних плит кортєнівської сталі, яка є стійкою до атмосферних впливів та корозії, що забезпечує довговічність конструкції (Рис. 4 - 7).

Рис.3. Об'ємно-просторове ознакування втраченої церкви Воскресіння (XVII ст.) у м. Івано-Франківську. Вид зверху. Фото автора.

Рис.4. Об'ємно-просторове ознакування втраченої церкви Воскресіння (XVII ст.) у м. Івано-Франківську. Вигляд зі сторони площі Ринок. Фото автора.

Рис.5. Об'ємно-просторове ознакування втраченої церкви Воскресіння (XVII ст.) у м. Івано-Франківську. Вигляд зі сторони вул. Вірменської. Фото автора.

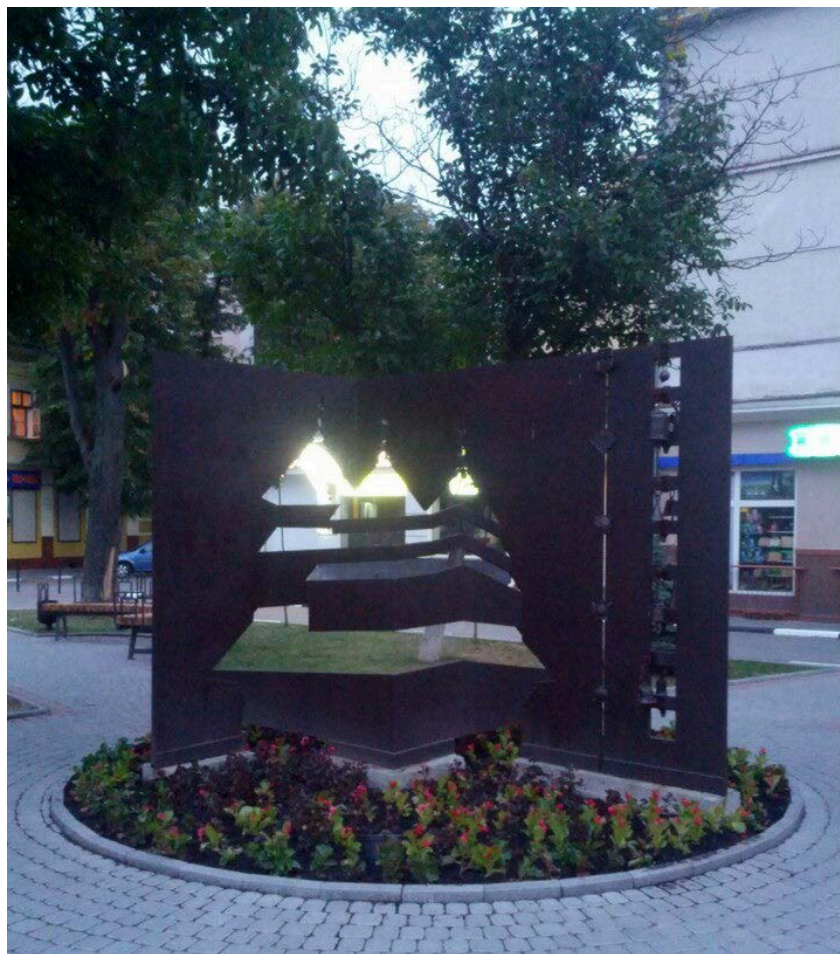

Рис.6. Об'ємно-просторове ознакування втраченої церкви Воскресіння (XVII ст.) у м. Івано-Франківську. Головний елемент. Фото автора.

Рис.7. Об'ємно-просторове ознакування втраченої церкви Воскресіння (XVII ст.) у м. Івано-Франківську. Інсталяція із бронзовою копією наріжного каменя церкви Воскресіння. Скляна інформаційна таблиця до інсталяції наріжного каменя церкви. Фото автора.

На час створення проекту ця територія не використовувалась, сквер був фактично закинутим та відігравав роль дисгармонійного елемента у просторі історичного ядра міста.

Важливим аспектом у процесі проведення комплексного ознакування є аналіз існуючого середовища. У даному випадку символічна об'ємно-просторова композиція розташована у сквері, на вільній території, вдало інтегрована у середовище та повністю гармонує із навколишньою історичною забудовою.

У випадку коли немає можливості розташування елементів ознакування необхідно використовувати інші методи та підходи до представлення архітектурно-містобудівної спадщини. У таких випадках можливим є залучення новітніх інформаційних технологій для представлення та експонування втраченої або майже втраченої культурної спадщини (наприклад

руїни колишніх фортець, замкових комплексів). Вміло поєднані мультимедія, ефекти голографії, дадуть можливість доповнити існуючі автентичні елементи об'єктів, дадуть можливість розкрити еволюційні зміни комплексів, періоди розвитку споруд, продемонструвати епізоди із життя людей в минулому, наприклад військові баталії чи інші ключові історичні події. Ознакування такого типу можуть виступати окремою групою та входити до складу віртуальних подорожей, віртуальних музеїв, 3-D реконструкцій. Можливим є влаштування доповненої реальності за допомогою мультимедійних засобів на основі втрачених та частково об'єктів, які збережені тільки у підземному рівні.

Висновки

У результаті проведеного дослідження можемо зробити висновок, про те, що роль втраченої архітектурно-містобудівної спадщини у сучасному місті є вагомою, а звернувшись до методів комплексного символічного ознакування – можливим є представлення навіть малодосліджених втрачених цінних історичних об'єктів широкому загалу мешканців та відвідувачів міст. Поданий у дослідженні метод ознакування втраченої сакральної споруди сприяє популяризації архітектурно-містобудівної спадщини, посилює інтерес мешканців та гостей міста до його історії та в майбутньому позитивно вплине на процес збереження пам'яток.

Бібліографія

- Barącz, S., 1858. *Pamiętnik miasta Stanisławowa*. Lwów.
- Krawcow, S., 1981. Stanisławów w XVII – XVIII w. Układ przestrzenny i jego symbolika, *Kwartalnik architektury urbanistyki*. P. 3-19.
- Szarlowski, A., 1887. Stanisławów i powiat Stanisławowski. Stanisławów. P.204-205.
- Гайдар, В., 2024. Проблеми ідентифікації та ознакування архітектурно-містобудівної спадщини в сучасному міському середовищі. *Архітектурний вісник КНУБА*, 29. С.40 – 51.
- Грабовецький, В., 1999. *Історія Івано-Франківська, Ч.1, Нова Зоря*. Івано-Франківськ.
- Жовква, О., 2019. Архітектурна спадщина. *Окремі питання охорони культурної спадщини. Містобудування та територіальне планування*, 69. С.133 –146.
- Кондель-Пермінова, Н., 2008. Інтеграція пам'яток архітектури та містобудування у сучасний соціокультурний контекст. *Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини: зб. наук. пр. ІПСМ АМУ*, 5, Київ, С.94-110.
- Кондель-Пермінова, Н., 2009. Збереження архітектурно-містобудівної спадщини України у контексті розвитку міст. *Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини*, 6. С.92-116.
- Методологія збереження і регенерації історичного міського середовища*. 2022. Кол. монографія. ред. Микола Бевз. Національний університет «Львівська політехніка», ICCROM, ICOMOS, Львів-Київ - друк: «Растр-7».
- Могитич, І., 1996. Проблеми збереження традиційної архітектурної спадщини. *Вісник Укрзахідпроектреставрація*, 4. С.17-18.
- Полек, В., 1994. Майданами та вулицями Івано-Франківська, “Світло і тінь”, Львів, 90 с.
- Поливач К. 2012. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України. К.: Інститут географії НАН України. 208 с.
- Прибега, Л., 2004. Історичне середовище як пам'яткоохоронна категорія. *Українська академія мистецтва*, 11, С.177-185.
- Тимофієнко, В., 2004. Охорона культурної спадщини та проблеми забудови центрів сучасних міст. *Художня культура. Актуальні проблеми*, 1, Київ, Муз. Україна, С.91-106.
- Ульріх фон Вердум. 1983. Щоденник. *Жовтень*, 10, С.100.
- Федунків, З., 2014. *Станіславів на давніх мапах та планах*. Івано-Франківськ, Лілея-НВ.

References

- Barącz, S., 1858. *Diary of the City of Stanislaviv*. L'viv.
- Fedunkiv, Z., 2014. *Stanislaviv on Old Maps and Plans*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV.
- Naydar, V., 2024. *Problems of Identification and Marking of Architectural and Urban Planning Heritage in the Modern Urban Environment*. Arkhitekturnyi Visnyk KNUBA, 29, pp.40-51.
- Hrabovetskyi, V., 1999. *History of Ivano-Frankivsk. Part 1*. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria.

Kondel-Perminova, N., 2008. *Integration of Architectural Monuments and Urban Planning into the Modern Socio-Cultural Context*. Suchasni Problemy Doslidzhennia, Restavrastsii ta Zberezhennia Kulturnoi Spadshchyny, 5. Kyiv, pp.94-110.

Kondel-Perminova, N., 2009. *Preservation of Ukraine's Architectural and Urban Heritage in the Context of Urban Development*. Suchasni Problemy Doslidzhennia, Restavrastsii ta Zberezhennia Kulturnoi Spadshchyny, 6, pp.92-116.

Krawcow, S., 1981. *Stanislaviv in the 17th–18th Centuries: Spatial Structure and Its Symbolism*. Kwartalnik Architektury Urbanistyki, pp.3-19.

Methodology of Preservation and Regeneration of the Historical Urban Environment. 2022. Collective monograph. Edited by Mykola Bezv. National University "L'viv Polytechnic", ICCROM, ICOMOS. L'viv-Kyiv: Rastr-7.

Mohytych, I., 1996. *Problems of Preserving Traditional Architectural Heritage*. Visnyk Ukrzakhidproektrestavratsiia, 4, pp.17-18.

Polek, V., 1994. *Squares and Streets of Ivano-Frankivsk*. L'viv: Svitlo i Tin.

Polyvach, K., 2012. *Cultural Heritage and Its Impact on the Development of the Regions of Ukraine*. Kyiv: Institute of Geography of NAS of Ukraine.

Prybieha, L., 2004. *Historical Environment as a Heritage Protection Category*. Ukrainian Academy of Arts, 11, pp.177-185.

Szarlowski, A., 1887. *Stanislaviv and the Stanislaviv County*. Stanislaviv, pp.204-205.

Tymofieienko, V., 2004. *Protection of Cultural Heritage and the Problems of Development of the Centers of Modern Cities*. Khudozhnia Kul'tura. Aktual'ni Problemy, 1. Kyiv: Muz. Ukraina, pp.91-106.

Ulrich von Werdum, 1983. *Diary*. Zhovten', 10, p.100.

Zhovkva, O., 2019. *Architectural Heritage. Selected Issues of Cultural Heritage Protection*. Mistobuduvannia ta Terytorialne Planuvannia, 69, pp.133-146.

Volodymyr Gaidar

Graduate student of the Department of Architecture and Restoration

Lviv Polytechnic National University

e-mail: gvgart@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1652-8104

THE PLACE OF THE LOST ARCHITECTURAL AND URBAN PLANNING HERITAGE IN THE MODERN ENVIRONMENT OF UKRAINIAN CITIES

© Haydar, V. 2024

Abstract: the study examines the problem of presenting the lost architectural and urban planning heritage in the modern environment of Ukrainian cities. Currently, in our historical cities, we have a significant number of lost valuable architectural structures and complexes that are not known to society. These are unique objects that had historical, urban planning, scientific and restoration value, their place and role in the volume-spatial structure of cities was often key. Today, these objects are critically lacking for the formation of a coherent picture of the perception of the historical environment.

The historical environment today is not perceived as it was originally intended by the creators of cities. For the most part, it was the lost components of historical cities that contained significant national, cultural-artistic, architectural-historical value. Such objects as castles, palaces, fortresses, sacred, public, recreational, residential complexes formed national identity and were material symbols of the entire Ukrainian people.

On the example of a lost sacred building - the Greek Catholic church of the 17th century. in the historical city of Ivano-Frankivsk, a variant of the symbolic identification of a lost valuable object is presented. The developed and implemented project "Square with a memorial sign in honor of the first Ukrainian Church of the Holy Resurrection (XVII century) in Ivano-Frankivsk" is a composition of volumetric and spatial symbolic identification of the Ukrainian church, which helps to form a complete picture perception of the city's architectural and urban planning heritage. The object is located in a formed historical environment, successfully complements it and symbolizes the Ukrainian heritage of the past.

Key words: architectural and town-planning heritage, symbolic identification, preservation, historical environment, lost heritage.